

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 13 Sayı: 69 Mart 2020 & Volume: 13 Issue: 69 March 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4050>

İLK İKİ ASRINDA ABBÂSÎ DEVLET YÖNETİMİNDE KADINLARIN ETKİSİ THE INFLUENCE OF THE WOMEN ON STATE AFFAIRS IN FIRST TWO CENTURIES OF ABBASIDS

Fatih GÜZEL*

Öz

İslâm geleneğinde kadınların devlet yönetiminde etkin olmadığı iddia edilmektedir. Ancak başlangıçtan itibaren İslâm tarihinde adından söz ettiren güç, kudretleri ile devlet başkanlarını bile gölgede bırakacak kadınlar bulunmaktadır. İslam medeniyetinin zirvesi olarak kabul edilen Abbâsiler döneminde de kadınlar devlet yönetiminde etkin olmuşlardır. Oğullarının halife olması için yoğun çaba harcayan kadınlar, oğulları halife olduğunda iktidar ortağı gibi davranmışlardır. Abbâsilerin ilk iki asrında Hayzürân, Zübeyde ve Şağab gibi kadınlar devlet yönetimine müdahil olmuşlardır. Üç halife döneminde yaşayan Hayzürân, güç ve iktidarı ile Abbâsî tarihine damga vurmuştur. Harun er-Reşid'in eşi Zübeyde devlet yönetiminde o kadar etkili olmuştur ki kendisine yöneten anlamında "Emîre" ünvanı verilmiştir. Halife Müktedir'in annesi Şağab ise yirmi beş yıl boyunca oğlunun adına devleti yönetmiş, onun dönemini İslam tarihçileri "kadınların iktidar dönemi" olarak isimlendirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Abbâsiler, hilâfet, Hayzürân, Zübeyde, Şağab.

Abstract

Some scholars claim that in Islam women have no right to rule the state. However, there have been many women who were remembered for that they were more powerful and good in ruling than some of the sultans and the padishahs since the early period of Islam. In the Abbasid Dynasty which has been accepted as most leading and magnificence of the Islamic civilizations, some of the women were able to find significant opportunities to rule the state affairs. Having made intensively many efforts to make their son to take the throne, those women enjoyed power as if they had been a sultan when their sons took the throne. Within the first two centuries of Abbasids some famous women such as Khayzuran, Zubaida and Shagab, do so. Specifically, Zubaida Sultan who was the wife of Harun Al-Rashid practiced such power and controls on government affairs she got the title of "Emire". Also, Sagar Sultan who was the mother of Caliph Muktadir was reported to have been ruled the state for more than twenty-five years and her period was titled as *the period of the sovereign of women* by the historians who were contemporary with her.

Keywords: Abbasids, Caliphate, Khayzuran, Zubaida, Sagab.

Giriş

Hız. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği cahiliye Arap toplumunda kadınlar hiçbir hakka sahip değildiler. Öyle ki bir mal gibi görülen kadınlar eşya gibi alınıp satılıyor, mirasa konu olabiliyordu. İslâmiyet ile kadın insan olmasının bir gereği olarak, erkeklere eş ve eşit olarak görülmüş, sosyal, ekonomik, kültürel hayatın her alanını kapsayan haklara sahip olmuştur. Kadınlar Hız. Peygamber döneminde savaflara iştirak etmişlerdir. Hız. Peygamber zaman zaman devlet işlerinde hanımlarıyla da iştirake etmiştir. Sahabenin Hudeybiye anlaşması akabinde Hız. Peygamberin emirlerine tepkisiz kalmasıyla oluşan gergin hava eşi Ümmü Seleme'nin tavsiyelerinin Hız. Peygamber tarafından uygulanması ile dağılmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, II, 91). Hız. Ömer özellikleri kadınları ilgilendiren konularda Hız. Peygamberin eşi kızı Hafsa ile iştirake ederdi (Suyûtî, 2013, 123). Hız. Osman döneminde yönetime en ağır eleştirileri yapan Hız. Aişe siyasal alanda çok aktifti. Yine Hız. Aişe, Hız. Ali döneminde yönetime karşı çıkmış, Cemal savaşında ordusunun başında Hız. Ali'ye karşı savaşmıştır (Demirel, 2000, 140).

* Dr. Öğr. Üyesi, Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

Emevîler döneminde kadınlar devlet yönetiminde etkin olmuşlardır. Adaletiyle meşhur olan Halife Ömer b. Abdülaziz'in en büyük destekçisi eşi, halife Abdülmelik'in kızı Fatma idi (Kehhâle,1984, IV, 75). Yine Emevî halifesi Yezid b. Abdülmelik döneminde eşi Su'de ve cariyeleri Sellâme ve Habbâbe halifenin üzerinde çok etkiliydi. Cariyesi Habbâbe'nin ölüm acısına dayanamayan Yezid b. Abdülmelik kısa bir süre sonra vefat etmiştir (İbnü'l-Esir, 1987, IV, 369). 139/ 750 yılında Emevîlerin yıkılması ile kurulan Abbâsî hilafeti yaklaşık altı asır boyunca hüküm süren hanedandır.

Devlet yönetiminde Arap ırkının üstünlüğü anlayışını benimseyen Emevîler, Müslüman olsun veya olmasın Arap olmayan milletleri ikinci sınıf vatandaş olarak görüyorlardı. Mevâlî olarak isimlendirilen Arap olmayan Müslümanlar, Araplık taassubu ile hareket eden Emevîlere karşı onlara muhalif grupları destekliyorlardı. 102/720 yılında adalet, eşitlik, söylemleriyle Horasan'da gizli bir yapılanmayla başlatılan Abbâsî propagandası 127/745 yılında Emevîlere karşı silahlı bir ayaklanmaya dönüşmüş, Mevâlînin desteği ile 132/750 yılında Abbâsî hilafeti kurulmuştur.

Abbâsî ihtilalinin oluşum aşamasında dahi kadınların dolaylı da olsa etkisi olmuştur. İmam İbrahim b. Muhammed, Emevî halifesi Muhammed b. Mervan tarafından tutuklandığında Ebû Ca'fer el Mansûr yaşça büyük olduğu halde annesi Berberî asıllı bir cariye olduğu için kardeşi İbrahim b. Muhammed tarafından Abbâsî hareketine lider olarak tayin edilmemiş, annesi Arap asıllı olan kardeşi Ebü'l-Abbas Abdullah'ı tercih etmiştir (Tâif, 2009, 999). Bu çalışmada Abbâsî tarihine damga vurmuş kadınlar özelinde ilk iki asrında Abbâsî devlet yönetiminde kadınların etkilerini ele almaya çalışacağız.

1- Ümmü Seleme bt. Ya'kub el-Mahzûmî

Kureyş kabilesinin Mahzumoğulları boyundandır. Meşhur İslam komutanı Halid b. Velîd'in kardeşi ilk Müslümanlardan Velîd'in soyundan gelmektedir. Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'tan önce Emevî halifesi I. Velîd'in oğlu Abdülaziz'le onun vefatından sonra da diğer Halife Hişam'ın oğlu Mesleme ile evlenmiştir (İbn Asâkir, 1998, LXX, 242). Ümmü Seleme, halife çocuklarıyla evliliklerinden dolayı devlet işlerinde tecrübe edinmiş, bu tecrübesinden de 132/750 yılında evlendiği Halife Ebü'Abbas istifade etmiştir (Mes'ûdî, 2003, III, 218).

Kadınlar, Abbâsî devletinin kuruluşundan itibaren devlet yönetiminde etkileri olmuştur. İlk Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbas Abdullah es-Seffâh'ın üzerinde hanımı Ümmü Seleme'nin büyük etkisi vardı. Öyle ki es-Seffâh hanımıyla istişare etmeden önemli kararlar almazdı (Mes'ûdî, 2005, III, 219; Kahhâle, 1984, II, 235). Çok sayıda Emevî taraftarı acımasızlığı ve kan dökücülüğü ile meşhur olan es-Seffâh'ın elinden halifenin hanımı Ümmü Seleme'nin araya girmesi ve şefaati ile hayatlarını kurtarmışlardır (Büşra, 2015, 97). Ebü'l-Abbas Abdullah, Ümmü Seleme'nin tavsiyesi ile Cuma hutbelerini Emevî halifelerinin aksine ayakta okumuştur. Bu durum Hz. Peygamberin sünnetine daha uygun bulunduğu insanlar arasında sünnetin ihyası olarak algılanmıştır (İbn Asâkir, 1998, LXX, 242; Cuma, 2000, 163). Halife Ebü'l-Abbas, bir ara nedimlerinin tavsiyesi ile başka kadınlarla evlenmek istemiş, ancak Ümmü Seleme'nin müdahalesi ile bu kararından vazgeçmiştir. Halifeye evlenme teklifinden bulunan halifenin nedimleri ise Ümmü Seleme'nin gazabına uğramışlardır (İbn Asâkir, 1998, LXX, 243).

Ümmü Seleme, ikinci Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un veliaht olarak tayin edilmesinde de etkili olmuştur. Küçük yaştaki oğlunu veliaht tayin etmek isteyen Ebü'l-Abbas, eşinin tavsiyesi ile kardeşi Ebû Ca'fer'i veliaht olarak seçmiştir. Tarihçilerin kanaatine göre Ümmü Seleme bu yolla oğlunu Ebû Ca'fer'in hüsmundan ve gazabından korumuştur. Hilafete büyük istek duyan Ebû Ca'fer'e karşı küçük yaştaki oğlunun mücadele edemeyeceğini bilen Ümmü Seleme, başta Ebû Ca'fer el-Mansûr'u destekleyerek oğlunun iktidar kavgalarında hayatını kaybetmesini engellemiştir (Adil, 2014, 64).

2- Hayzürân bt. Atâ el-Cereşiyye

Halife Mehdî'nin 159/775 yılında evlendiği Hayzürân b. Ata, Abbâsî tarihinde devlet yönetiminde etkili olan ilk cariyedir. Hayzürân, Seleme b. Said'in Cereş'ten satın aldığı Fars asıllı cariyesidir (Tâif, 2009, 1002; Feyzullah, 2013, 66). Hayzürân'ın Türk asıllı olduğunu iddia eden tarihçiler de bulunmaktadır (Güzel, 2017, 83; Kırbıyık, 1998, 106). Halife tarafından satın alınan Hayzürân, azat edilmiş, daha sonra da halife ile evlenmiştir. Hayzürân Abbâsî halifeleri Musa el-Hâdî ve Harûn er-Reşîd'in annesidir. Güzelliği, zekâsı ve ilmi yönüyle meşhur olan Hayzürân dönemin en büyük din âlimi Evzâî'den de ders okumuştur (Taberî, 1967, VIII, 212; İbn Kesîr, 1998, X, 163; Güzel, 2017, 82). Halife Mehdî'nin kadınlara düşkün bir yapısı vardı, bundan dolayı onun döneminde cariyeler devlet yönetiminde etkili olmuştur (Eyyûb, 1989, 51). Hatta Halife Mansûr, oğlunun bu yönünü bildiğinden dolayı Mehdî'ye; "Kadınların devlet işlerine müdahale etmesine müsaade etme. Ancak bunu başarabileceğini zannetmiyorum" şeklinde vasiyette bulunmuştur (İbnü'l-Esir, 1987, V, 213).

Hayzürân eşi Mehdî döneminden itibaren devlet işlerine müdahil olmuştur. Bir kişi halifenin huzuruna çıkmak için önce Hayzürân'ın huzuruna çıkar, onun onayını aldıktan sonra ancak halifenin huzuruna çıkabilirdi (İlhâmî, 2013, 390). Hayzürân, Mehdî döneminde öylesine etkiliydi ki onun otoritesine karşı çıkan komutanlar ve devlet adamları öldürülmüş, onun hükmüne boyun eğenler ise mükâfatlandırılmıştır (Nahide, 2007, 115). Hayzürân köle olan kardeşi Gatrîf'i satın alıp azat etmiş önce Yemen'e sonrada en önemli eyaletlerden Horasan'a vali tayin ettirmiştir (Taberî, 1967, VIII, 222; Güzel, 2017, 85).

Hayzürân, veliaht seçiminde de etkili olmuştur. Hayzürân'dan önce amcasının kızı ile evli olan Mehdî'nin bu evlilikten en büyük oğlu Abdullah dünyaya gelmiştir. Abdullah'ı veliaht tayin etmek isteyen Mehdî, onun yerine Hayzürân'ın ısrarları sonucu ondan olma oğulları Musa el-Hadî ve Harûn er-Reşîd'i veliaht tayin etmiştir. Hatta Mehdî, Hayzürân'dan olma oğullarını beceriksiz ve kabiliyetsiz olarak tanımlayıp, veliaht olarak tayin etmekten imtina etse de Hayzürân'ın ısrarları sonucu ondan olma iki oğlunu peşi sıra veliaht tayin etmek zorunda kalmıştır (Afîfî, 1930, III, 44; Güzel, 2017, 85; Adil, 2014, 265). Halife Mehdî, eşi Hayzürân'a o kadar sevmektedir ki hacc için geldiği Mekke'den ona özlemine anlatan mektuplar göndermiştir (İbnü'l-İmrânî, 1999, 70).

Hayzürân kendisi halife ile evlendiği gibi ablası Selsebil'i de halifenin kardeşi Ca'fer b. Ebû Ca'fer el-Mansûr ile evlendirmiştir. Bu evlilikten daha sonra Halife Hârûn er-Reşîd ile evlenecek olan Abbâsî tarihinin bir dönemine damga vurmuş olan Zübeyde doğmuştur (Kan, 2011, 168).

Halife Mehdî'nin 169/ 785 yılındaki ölümünden sonra planladığı gibi yerine büyük oğlu Musa el-Hâdî halife olmuş, kardeşi Harûn er-Reşîd de veliaht olarak tayin edilmiştir. Hayzürân oğlunun hilafetinin ilk dönemlerinde devlet işlerine müdahil olmak istemiştir (Mes'ûdî, 2005, III, 272; Kehhâle, 1984, I, 401). Bu duruma müsaade etmeyen Hâdî ile Hayzürân'ın arası açılmıştır. Halife ile annesinin arasını açan ilk olay Hayzürân'ın kardeşi Gatrîf'i Yemen valisi olarak atanmasını istemesidir. Dayısını Yemen valisi olarak atanmasına karşı çıkan Halife Hâdî, annesinin bu isteğini büyük tepki göstermiştir (Taberî, 1967, VIII, 222). Hayzürân'ın kardeşini Yemen valisi olarak atanmasında ısrarcı davranması üzerine Hâdî, dayısının kızı olan eşinden ayrılacağı tehdidinde bulunmuştur. Annesinden ya kardeşinin vali olması ya da kardeşinin kızının boşanması konusunda tercih yapmasını istemiştir. Hayzürân'ın kardeşinin Yemen'e vali olmasını istemesi üzerine, Hâdî dayısını vali olarak atamış, ancak dayısının kızını da boşamıştır. Eşini boşayan halife, vezir ve diğer ileri gelen devlet adamlarının da eşlerinden boşanmalarını emretmiştir (Taberî, 1967, VIII, 222).

Şiddetli bir mücadelenin sonunda kardeşini Yemen valisi olarak tayin ettirmeyi başaran Hayzürân, oğlu Hâdî'nin karakterini iyi tanıyamamış olmalı ki Mehdî döneminin Şurta teşkilatı başkanı İbadullah b. Malik el-Huzâî'nin bir isteğini halifeye iletmış, ancak halifeden "Onun işinden sana ne" şeklinde sert bir tepki almıştır. Hayzürân'ın "Bir daha senden hiçbir şey talep etmeyeceğim" demesi üzerine halife; "Sabah akşam senin kapına gelen bu insanlar da nedir? Kendini meşgul edecek bir işin, sana hakikati öğretecek bir Mushaf'ın, kapanıp istirahat edeceğin bir evin yok mu? Müslüman ya da değil herhangi birinin ihtiyacından dolayı sakın ağzını açma. Adamlarından ya da hizmetçilerinden biri ihtiyacı için ban değil de sana gelirse, onu öldürüp, mallarına el koyacağım" demiştir (Mes'ûdî, 2005, III, 273). Taberî'nin rivayetine göre Hayzürân bu tartışmadan sonra oğlunun yanında iyi ya da kötü hiç bir şey söylememiştir (Taberî, 1967, VIII, 201).

Halife Hâdî, annesi Hayzürân ile arasına münâferet girince devlet adamları ve komutanları toplayarak, onlara annesi ile ilişkilerini bitirmelerini emretmiştir. Devlet adamlarının annesine niçin bu kadar sert davrandığını sormaları üzerine halife; "Hanginiz yabancı erkeklerin annesi ile ilgili konuşmasına, onun yaptıklarını ortaya dökmesine razı olur" diye sormuş, devlet görevlileri buna razı olmayacaklarını söylemeleri üzerine Hâdî; "O zaman ben niye annemin adının başkalarının ağzına dolanmasına müsaade edeyim" diyerek cevap vermiştir. Annesi ile ilişkilerini koparan Halife Hâdî, annesinin kendisine karşı harekete geçebileceği düşüncesiyle Hayzürân'ın kapısına onun konuşmalarını ve planlarını halifeye iletecek casuslar dikmiştir (Afîfî, 1930, III, 45).

Annesinin devlet yönetimindeki etkisini tamamen bitirmek isteyen Hâdî, Hayzürân tarafında bulunan vezir Rebî b. Yunus ve Yahya el-Bermekî'yi annesinin yanından uzaklaşmaları için tehdit etmiştir. Hayzürân ile ilişkilerini sonlandırmayan vezir Rebî b. Yunus halife tarafından azledilip, hapsedilmiştir. Ma'zul vezir kısa bir süre sonra hâpiste ölmüştür. Rebî b. Yunus'un halife tarafından zehirletildiğine dair iddialar da bulunmaktadır (Zehebî, 2003, IV, 364).

Hayzürân ile oğlu Hâdî arasındaki kavga birbirlerinden kurtulma planları yapmalarına yol açmıştır. Annesinin yemeğine zehir kattıran Hâdî, Hayzürân'ın önceden tedbir almasıyla, girişiminde başarılı olamamıştır. Bu girişim sonrasında Hâdî'nin "Eğer yemeği yeseydi rahatlardım. Annesi hayatta olan hangi halife felah bulmuştur" dediği rivayet olunmaktadır. (Taberî, 1967, VIII, 206).

Halife Hâdî 170/ 789 yılında aniden ölmüştür. Tarihçilerin çoğu Hâdî'nin annesi Hayzürân tarafından öldürüldüğü kanaatindedir (Hasan, 1996, II, 44; Cuma, 2000, 242; Feyzullah, 2013, 75). Çünkü halife, annesinin gücünü sınırlamış, hatta onu öldürmeye çalışmış, kardeşi Harûn er-Reşîd'i veliahtlık azletmeğe, hatta öldürmeğe teşebbüs etmiştir. Halife Hâdî, kardeşi Harûn er-Reşîd'i veliahtlıktan azlederek yerine küçük yaştaki oğlu Ca'fer'i veliaht tayin etmek istiyordu. Devlet adamlarıyla bu konuda istişare eden Halife Hâdî beklemediği şiddette bir tepkiyle karşılaşmıştır. Devlet adamlarının desteğini kırmak amacıyla halife, Harûn er-Reşîd ve onun en büyük destekçisi Yahya el-Bermekî'yi hapse attırılmıştır. Hatta Halife, önemli komutanlarından Herseme b. A'yan'a Harûn er-Reşîd ve Yahya el-Bermekî'nin öldürülmesini emretmiştir. Herseme b. A'yan cinayetleri işleyeceği gün Halife Hâdî zehirlenerek öldürülmüştür (Mes'udî, 2005, III, 276; Eyyûb, 1989, 60).

Tarihçiler, Halife Hâdî'nin annesi Hayzürân tarafından öldürüldüğü konusunda hem fikir olmalarına karşın cinayetin nasıl işlendiği konusunda farklı bilgiler vermektedirler. Taberî'ye göre Halife Hâdî hastalığı esnasında Hayzürân'ın emriyle cariyeler tarafından boğularak öldürülmüştür (Taberî, 1967, VIII, 207). Zehebî'ye göre ise Hâdî, Hayzürân'ın cariyeleri tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (Zehebî, 1982, IV, 526). Bazı tarihçiler ise bu iki rivayeti birleştirmişlerdir. Buna göre Hayzürân'ın emriyle cariyeler tarafından zehirlenen Hâdî, hastalanarak zayıf düşmüş, hastalığı esnasında da cariyeler tarafından boğularak öldürülmüştür (Farûk, 2009, I, 186).

Hayzürân'ın oğlunun ölüm haberini aldıktan sonraki tavrı da onun Hâdî'nin ölümüyle ilişkili olduğu görüşünü destekler mahiyettedir. Hâdî'nin ölüm haberini alan Hayzürân; *"Musa öldüyse bize Harûn kaldı"* demiş ve cariyeden kendisine içecek getirmesini istemiştir (Taberî, 1967, VIII, 213). Taberî'nin aktarmış olduğu bilgiler doğruysa Hayzürân'ın Hâdî'nin ölümüne sevindiği hatta rahatladığı anlaşılmaktadır. Hâdî'nin vefatından sonra Hayzürân, Yahya el-Bermekî'ye bütün eyaletlere halifenin öldüğünü, yerine Harûn er-Reşîd'in geçtiğini bildirmesini emretmiştir (Taberî, 1967, VIII, 233). Harûn er-Reşîd'in halife olmasıyla Hayzürân eski konumuna dönmüş, devlet yönetiminde yeniden nüfuz sahibi olmuştur. Harûn halife olduktan sonra Hayzürân'ın ilk iş olarak kendisi ve Harûn er-Reşîd'e karşı Hâdî ile birlikte hareket devlet adamlarını ve komutanları cezalandırmak olmuştur (Eyyûb, 1989, 68).

Hilafete geçen Harûn er-Reşîd, Yahya el-Bermekî'yi vezir tayin etmiş, annesine danışmadan hiçbir karar almamasını emretmiştir. Hayzürân artık her şey de hüküm verir olmuştur (Taberî, 1967, VIII, 234). Halife Harûn er-Reşîd annesinin vefatına kadar onun taleplerine karşı çıkamamıştır. Harûn er-Reşîd döneminde Hayzürân devlet yönetiminde öylesine etkiliydi ki Harûn er-Reşîd, çok takdir etmesine rağmen Fazl b. Rebî'yi annesi hayattayken idari bir göreve atayamamıştır. Hayzürân'ın vefat ettiği gün Fazl b. Rebî, Divanü'l-Hatem reisi olarak halife tarafından görevlendirilmiştir. (Taberî, 1967, VIII, 238).

Hayzürân 173/ 789 yılında vefat etmiştir. Defnedilmek üzere Bağdat'ta bulunan Kureys kabristanına getirilen Hayzürân'ın ayakları oğlu Harûn er-Reşîd tarafından yıkanmış, cenaze namazı kıldırılmış ve cenazesi mezara indirilmiştir (İbnü'l-İmâd, 1988, II, 330). Hayzürân gücü, iktidarı ve nüfuzu ile Abbâsî tarihine damga vurmuş bir kadındır. Üç halife döneminde yaşayan Hayzürân, bu dönemlerde devlet yönetiminde etkili olmuştur. Ondan önce veya sonra hiçbir kadın bunu başaramamıştır (Afîfî, 1930, III, 44).

3- Emîre Zübeyde Bt. Ca'fer

Abbâsî tarihine damga vurmuş diğer bir kadın ise Zübeyde bt. Ca'fer'dir. Abbâsî tarihinde onun kadar meşhur olan başka bir kadın bulunmamaktadır. Abbâsîlerin bir döneminde siyasi, sosyal ve kültürel anlamda damgasını vurmuştur. Halife Harûn er-Reşîd'in eşi olan Zübeyde'nin gerçek adı kaynaklarda *"Emetü'l-Azîz, Emetü'l-Vahîd, Ümmü'l-Azîz"* gibi farklı şekillerde verilmektedir (Kan, 2011, 168). Babası Halife Mansûr'un büyük oğlu Ca'fer, annesi ise Hayzürân'ın ablası Selsebil'dir. Zübeyde bu yönüyle Halife Harûn er-Reşîd'in hem amcasının hem de teyzesinin kızıdır. *"Beyaz Köpük"* anlamındaki Zübeyde lakabı kendisine dedesi Halife Mansûr tarafından güzelliği verilmiş, artık bu lakapla meşhur olmuştur (Zehebî, 1982, X, 241).

Zübeyde Hatun'la hilafetinden önce evlenen Harûn er-Reşîd eşine son derece sevgiyle bağlıydı. Hatta kardeşi Halife Hâdî onu veliahtlıktan azletmek istediğinde, bunun bir önemi olmadığını, tek isteğinin amcasının kızı ile sarayında mutlu olmak olduğunu söylemiştir. Harûn er-Reşîd halife olduktan sonra önce annesi Hayzürân'ın onun ölümünden sonra da eşi Zübeyde'nin etkisinde kalmıştır. Devlet yönetiminde çok etkin olan Zübeyde Hatun, Hayzürân'ın aksine devlet işlerinde direkt olarak etkili olmamış, perde arkasından, eşinin otoritesini ve saygınlığını yok etmeden devlet yönetiminde etkin olmuştur. (Dalkılıç, 2010, 191).

Zübeyde Hatun çabalarını daha ziyade oğlu Muhammed el-Emîn'in veliaht ve nihayetinde halife olması için harcamıştır. Bu konuda elinden gelen her şeyi yapmıştır. Merâcil isimli İranlı bir cariyeden olma büyük oğlu Abdullah el-Me'mûn'u veliaht olarak tayin etmeyi düşünen Harûn er-Reşîd, eşi Zübeyde'nin

baskısı sonucu henüz beş yaşında olan oğlu Muhammed el-Emîn'i veliahtı olarak ilan etmiştir. Başlangıçta Zübeyde'nin oğlunu veliaht yapması taleplerine karşı Harûn er-Reşîd; "Yazıklar olsun sana Ey Zübeyde! Bu benim boynuma Ümmet-i Muhammed'in bir borcu ve emanetidir. Allah'tan kork" diyerek karşı çıkmıştır. Ancak Zübeyde, oğlu Emin'i överek; "Vallahi benim oğlum senin oğlundan daha hayırlıdır. Senin oğlundan ne kılıcı ne de aklı kısadır. Hatta senin oğlundan daha cömert ve cesurdur" demiştir (İbn Kuteybe, 1990, II, 232). Ayrıca Zübeyde, oğlu Emîn'i veliaht tayin ettirmek için Haşimoğullarının da desteğini almış, Basra valisi olan kardeşi İsa b. Ca'fer kanalıyla halifeye Emîn'in veliaht tayin edilmesi için baskı yaptırmıştır (Taberî, 1967, VIII, 240). Harûn er-Reşîd, oğlu Emîn'i veliaht tayin edilmesinde Zübeyde Hatun'un etkisini şu sözlerle dile getirmiştir; "Eğer Zübeyde'ye sevgim ve Haşimoğullarının talebi olmasaydı, muhakkak oğlum Abdullah'ı Muhammed'in önüne geçirirdim" (İbn Kesîr, 1998, XIII, 576). İbnü'l-Cevzî'nin rivayetinde halife, oğlu Emîn için "o kadınların sözüne aldanır" ibaresi de ilave olarak bulunmaktadır (İbnü'l-Cevzî, 1992, IX, 9). Halifenin bu sözünden de anlaşılacağı üzere gönlü her ne kadar büyük oğlu Me'mun'dan yana olsa da eşi Zübeyde ve Haşimoğullarının baskısı sonucu küçük oğlu Emîn'i henüz beş yaşındayken 175/ 784 yılında veliaht tayin etmek zorunda kalmıştır. Halife Harûn er-Reşîd'in "Ey Zübeyde! Vallahi sen olmasaydın, Muhammed'i azleder, Abdullah'ı veliaht yapardım" sözü Zübeyde'nin halifenin üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir (İbnü'l-İmrânî, 1999, 97).

Halife Harûn er-Reşîd, oğlu Emîn'i veliaht tayin etmekten vicdanen rahatsız olmuş olmalıdır ki zaman zaman şiirleri ile hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. Hatta bu konuda veziri Yahya el-Bermekî ile istişare ederek Emîn'i veliaht ilan ettikten yedi yıl sonra Me'mun'u 182/789 yılında ikinci veliaht olarak ilan etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, IX, 10; Kan, 2011, 178). Ayrıca halife Me'mun'u Horasan'a veliahtı Emîn'i de Irak'a vali tayin etmiştir. Oğlu Emîn'in Irak'a Me'mun'un devletin asker kaynağı olan Horasan'a vali tayin edilmesinden rahatsız olan Zübeyde Hatun, halife tarafından Emîn'in güvenli bir bölgeye, Me'mun'un ise savaş alanına tayin edildiği ifadesiyle teskin edilmeye çalışılmıştır (Mes'ûdî, 2005, III, 292). Halife Harûn er-Reşîd, Horasan'da ortaya çıkan Rafî' b. Leys isyanının tehlikeli bir hal alması üzerine hasta olmasına rağmen bizzat sefere çıkma kararı almıştır. Bu esnada Bağdat'ta bulunan Me'mun, hocası Fadl b. Sehl'in tavsiyesi ile Zübeyde Hatun ve Haşimoğullarının güçlü olduğu Bağdat'tan uzaklaşmak için babasıyla birlikte Horasan seferine iştirak etmiştir (İbn Kesîr, 1998, XIV, 9; İbnü'l-İmrânî, 1999, 87). Fadl b. Sehl'e göre halife bu seferde hastalığı sebebiyle vefat ederse, Bağdat'ta bulunan Me'mun, Zübeyde Hanım ve Haşimoğulları tarafından veliahtlıktan azledilecek muhtemelen de öldürülecekti (Dürî, 1997, 142).

Harûn er-Reşîd, Fadl b. Sehl'in tahmin ettiği gibi Horasan seferi esnasında Tus şehrinde vefat etmiştir. Rakka'da bulunan Zübeyde Hatun, halifenin hazinelerini alarak Bağdat'a oğlu Emîn'in yanına giderek, hazineleri ona teslim etmiştir. Emîn'in halife olmasıyla Me'mun'un hocası Fadl b. Sehl'in öngörüsü gerçekleşmiş, Emîn babasının tayin veliaht olarak tayin ettiği Me'mun'u azlederek yerine kendi oğlunu tayin etmek istemiştir. Buna karşı çıkan Me'mun halife Emîn'e isyan etmiştir. Zübeyde Hanım'ın gölgesinde kalan, sorumluluk sahibi bir halife olamayan Emîn abisi Me'mun'un isyanına da önem vermemiştir. Hatta isyan haberini balık tutarken alan halife, haberciyi balıkları ürküttüğü için azarlamıştır (Suyûtî, 2013, 475).

Halife Emîn, Me'mun'a karşı Ali b. İsa komutasında büyük bir ordu sevk etmiştir. Zübeyde, Bağdat'tan ayrılmadan önce Ali b. İsa'yı yanına çağırarak; "Me'mun, oğlum Emîn'le saltanat hususunda mücadeleye girmiştir. Me'mun da aynı babanın oğludur. Sen onun dengi değilsin, sakın onu aşığılama, kölelere reva görülecek şekilde sürükleyerek getirme, cariye ve hizmetçilerinden ayırma. Sana küfrederse sabır göster" tavsiyelerinde bulunmuştur (İbnü'l-Esir, 1987, V, 372). Bu rivayetin aksine Zübeyde'nin oğlu Emîn'i kardeşi Me'mun'u veliahtlıktan azletmeye teşvik ettiği rivayetleri bulunmaktadır. Zübeyde, Me'mun'un annesi Merâcîl'in kendi cariyesi olduğu, halifeye hediye ettiğini bundan Me'mun'un doğduğu, kendi kölesinden doğma Me'mun'un Emîn'e asla denk olamayacağı, hilafete layık olmadığı iddiasıyla veliahtlıktan azledilmesini istemiştir (İbnü'l-İmrânî, 1999, 96).

Zübeyde, ünlü İranlı vezir ailesi Bermekîlerin Hârûn er-Reşîd tarafından ortadan kaldırılmasında da etkili olmuştur. Zübeyde ile on yedi yıl boyunca vezirlik makamında kalan Bermekî ailesi anlaşmamıştır. Zübeyde, hilafetin ve kendisinin güç ve kudretinin Bermekîler tarafından kısıtlandığı kanaatindeydi. Öyle ki vezir Yahya b. Halid el-Bermekî sarayın harem ile alakalı konularına dahi müdahil oluyor, bu durum Zübeyde tarafından hakimiyet alanına tecavüz olarak kabul ediliyordu. Zübeyde, vezir Yahya el-Bermekî'yi halifeye bu konuyla alakalı bir çok defa şikâyet etmiştir (Mes'ûdî, 2003, III, 311). Zübeyde'yi Bermekî ailesine düşman eden asıl husus, onların veliahtlık konusunda kendi oğlu Emîn'i değil de İranlı anneden doğma Me'mun'u desteklemeleriydi. Nitekim Halife, yukarıda da zikrettiğimiz şekilde vezir Yahya el-Bermekî ile istişare ederek Me'mun'u veliaht tayin etmişti. Öte yandan Bermekî ailesinin çok güçlenmesini hilafetin geleceği açısından tehlikeli bulan Harûn er-Reşîd, Bermekî ailesini devlet yönetiminden tasfiye etmiştir. Halife, eşi Zübeyde'yle bu konuyu istişare ederek şöyle demiştir; "Bermekîleri durduramıyorum. Gittikçe

kuvvetleniyorlar. Horasandan asker toplayıp hilafeti yıkmalarından korkuyorum" (Zeydan, 1974, IV; 285). Bu sözden Zübeyde'nin Bermekilerin etkisiz hale getirilmelerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Bermekilerin Arap asıllı komutanları tasfiye etmeleri halifeyi bu kanaate sahip olmasına yöneltmiş olmalıdır (İbnü'l-Esîr, 1987, V, 304). Halife Harûn er-Reşîd, 187/803 yılında Bermekî ailesini devlet yönetiminden tasfiye etmiş, vezir olarak Zübeyde'nin de desteğini alan Fadl b. Rebî atanmıştır (İbn Tiktika', t.y, 210).

Me'mun kardeşi Emin'i mağlup ederek 198/ 813 yılında halife olmuştur. Me'mun'un halife olmasıyla Zübeyde Hanım da doğal olarak gözden düşmüş hatta maddi sıkıntılar çekmeye başlamış, bu sebeple zaman zaman ihtiyaçlarının giderilmesi için Halife Me'mun'a müracaat etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987, V, 408) .

4- Ümmü Veled Kabîha

Abbâsî tarihinde bu dönemde yönetimde etkin olan ilk kadın da Halife Mütevekkil'in Rum asıllı cariyesi Kabîha'dır. Asıl ismi kaynaklarda geçmemektedir. Eşsiz güzelliğinden kinaye olarak halife tarafından kendisine çirkin anlamında olan "Kabîha" lakabı verilmiştir. Kabîha, halife üzerindeki etkisiyle veliaht seçiminde etkili olarak, Mütevekkil'in öldürülmesine kadar varacak olan olaylara sebebiyet vermiştir (Kehhâle, 1984, IV, 184).

Halife Mütevekkil, 235/850 yılında Muntasır, Mu'tezz ve Müeyyed olmak üzere üç oğlunu peşi sıra veliahdı olarak belirlemişti. Ancak Mütevekkil, gözdesi Kabîha'nın etkisiyle zamanla ikinci sırada veliaht tayin ettiği ondan doğma oğlu Mu'tezz'e ayrıcalıklı davranmaya başlamıştır. Öyle ki devlet hazinesinin yönetimi halife tarafından Mu'tezz'e devredilmiştir. İslam tarihi kaynaklarına göre Halife Mütevekkil, oğlu Muntasır'ı veliahtlıktan azledip yerine Mu'tezz'i atamayı düşünüyordu. Babasının kendisine karşı olumsuz düşüncelere sahip olduğunu gören Muntasır, halifeye muhalif Türk komutanlarla birlikte hareket ederek halife Mütevekkil'in Şevval 247/ Aralık 861 tarihinde öldürülmesi olayını tertiplemiştir. Kısacası Mütevekkil, gözdesi Kabîha'nın isteği ile veliahdını değiştirmek istemiş, bunun sonucunda da öldürülmüştür (İbnü'l-Esîr, 1987, VII, 200; Suyûtî, 2013, 558).

Mütevekkil'in Kabîha'dan olma oğlu Mu'tezz, Halife Müstaîn ile yaptığı kanlı bir iktidar savaşından sonra 252/866 tarihinde halife olmuştur. Oğlu Mu'tezz halife olunca Kabîha, asker ve saray halkına desteklerini kazanmak için bir milyon dirhem para dağıtmıştır (İbnü'z-Zübeyr, 1959, 116). Mu'tezz, hilafeti boyunca annesi Kabîha yönetiminde etkin olmuştur. Öyle ki hilafeti anlaşmalı olarak Mu'tezz'e devreden Müstaîn, Kabîha'nın görevlendirdiği adamlar tarafından Vâsit şehrinde öldürülmüştür (Kehhâle, 1984, IV, 185). Ayrıca Kabîha, oğlu Mu'tezz'i babasının katilleri olarak isimlendirdiği Türk komutanlara karşı intikam duygusu içinde kışkırtıyordu. Bunun sonucunda Mütevekkil'in öldürülmesinde başrol oynayan iki önemli Türk asıllı komutan Vasîf ve Boğa es-Sağîr, Halife Mu'tezz'in emriyle öldürülmüşlerdir. Halife Mu'tezz, annesi Kabîha'nın kışkırtmaları ile Türk komutanlarıyla giriştiği iktidar mücadelesi sonucunda öldürülmüştür (Zehebî, 2003, VI, 58).

Halife Mu'tezz'in 255/869 yılında öldürülmesinde Kabîha'nın etkisi bulunmaktadır. Mu'tezz'in devrin en etkin iki Türk komutanını öldürtmesi üzerine başını Salih b. Vasîf'in çektiği Türk askerler Mu'tezz'i hilafetten indirmeye karar vermişlerdir. Maaşlarının ödenmediğini iddia eden askerler isyan ederek hilafet sarayını kuşatmışlardır. Halifenin azlini uygun bulmayan bazı komutanlar elli bin dinar vermesi halinde askeri teskin edebileceklerini halifeye iletmışlerdir. Devlet hazinesinde bu kadar para bulamayan Mu'tezz annesi Kabîha'dan borç para istemiş ancak olumsuz cevap almıştır (İbn Miskeveyh, 2003, IV, 204). Oğlunu isyan eden askerlerin elinden kurtarmak isteyen Kabîha, o esnada Rey şehrinde bulunan diğer bir Türk asıllı komutan Musa b. Boğa'yı hilafet merkezi Sâmerrâ'ya çağırması, ancak Musa b. Boğa, Sâmerrâ'ya ulaşmadan Halife Mu'tezz isyancı askerler tarafından öldürülmüştür (Taberî, 1967, IX, 402; İbnü'l-Esîr, 1987, VII, 204) . Oğlunun öldürülmesinden sonra kendi hayatından endişe eden Kabîha, can emniyeti için oğlunun katilleri olan salih b. Vasîf ve adamlarına yaklaşık üç milyon dinar değerinde mal vermiştir. Salih b. Vasîf, Kabîha'nın teklif ettiği miktarı duyunca; "Allah'ın laneti üzerine olsun! Bu kadar paran olduğu halde elli bin dinar için mi oğlunu ölüme terk ettin" demiştir (Suyûtî, 2013, 559). Kendisini Sâmerrâ'da güvende hissetmeyen Kabîha, Mekke'ye kaçmış, orada oğlunu öldüren Salih b. Vasîf'e beddua etmiştir. Bir müddet Mekke ve Bağdat'ta yaşayan Kabîha, 264/877 yılında Sâmerrâ'da vefat etmiştir (Bedevî, 1998, 202; Feyzullah, 2013, 99).

5- Seyyide Şağab Ümmü Müktedir

Abbâsî tarihinde etkin olan diğer bir kadın ise Halife Mu'tazid'in Türk asıllı cariyesi Seyyide Şağab'tır. Şağab, 295-320/908-932 yılları arasında halife olan Müktedir'in annesidir. Asıl adı "Naîm" veya "Garîb" iken eşsiz güzelliğinden dolayı halife Mu'tazid tarafından kendisine Şağab lakabı takılmıştır (Arslan,

2015, 828; Feyzullah, 2013, 112). Şağab, İslâm tarihi kaynaklarında daha ziyade “*Seyyide Şağab*” olarak tanınmıştır. Halife Müktefi, 295/908 tarihinde genç yaşta vefat edince yerine henüz on üç yaşında olan kardeşi Müktedir halife olmuştur (Taberî, 1967, X, 139).

Müktedir’in henüz çocukluk çağında halife olması devlet yönetiminde bir otorite boşluğu oluşturmuş, bundan istifade eden Seyyide Şağab oğlu adına devleti yönetmiştir (Zehebî, 1985, II, 8; Bedevî, 1998, 152). Tarihçilere göre Seyyide Şağab, devlet yönetiminde kararları kendisi alır, kimseyi devlet işlerine karıştırmazdı. Kızdığı devlet adamları derhal görevinden azledilirdi. Vezir dahi ondan korkar, aldığı kararlara kayıtsız şartsız itaat ederdi (Zeydan, 1974, IV,334; Eyyûb, 1989, 122). Kısacası Seyyide Şağab oğlunun hilafeti döneminde saltanat ve haşmetle devlet yönetimini elinde tutmuş, zayıf bir karaktere sahip olan Halife Müktedir yirmi beş yıllık hilafeti boyunca annesinin gölgesinde halifelik yapmıştır (Büşra, 2015, 137; Arslan, 2015, 829).

Seyyide Şağab, vezirlerin tayinin de bile belirleyici olmuştur. 304/916 yılında Ali b. İsa, Seyyide Şağab’ın talimatlarını getiren Kahramane Ümmü Musa’yı öğle uykusu sebebiyle kabul etmemesi nedeniyle Seyyide Şağab’ın isteği ile azledilmiştir (Sâbî, 1990, 235-236). Müktedir döneminin ünlü veziri İbnü’l-Furat, Seyyide Şağab ile anlaşamadığından 306/918 yılında azledilmiş, yerine Şağab’a 300 bin dinar veren Hamid b. Abbas atanmıştır (Sâbî, 1990, 194). 313/925 yılında vezir olan Ebü’l-Abbas Ahmed el-Hasbî, Seyyide Şağab’ın kâtibi iken onun onayı ile vezir olarak atanmıştır (İbnü’l-Esîr, 1987, VII, 24).

Seyyide Şağab ile birlikte saray hanımlarının da devlet yönetiminde etkisi artmıştır. Suyûtî bu dönemi kadınların iktidar dönemi olarak tanımlamaktadır (Suyûtî, 2013, 595). . Bu dönemde İslâm tarihinde ilk defa kadınlar resmi üst düzey devlet görevlerine atanmışlardır. Semel isimli bir saray hanımı Seyyide Şağab tarafından devletin en üst yargı organı olan Divanü’l-Mezâlîm başkanı olarak atanmıştır. Bu görevi hakkıyla ifa eden Semel, halkın arasında adaletiyle meşhur olmuştur (Zehebî, 1985, I, 450; Nida, 2009, 107).

Halife Müktedir döneminde devlet yönetiminde etkin olan diğer bir kadın da Haşimî ailesinden saray hanımı Kahramâne Ümmü Musa’dır. Ümmü Musa, halife ve annesi Şağab ile direkt olarak görüşür, teklifleri halife ve annesi tarafından reddedilmezdi. Halife ve annesi tarafından yazılan resmi yazılar Ümmü Musa’ya teslim edilir, o da evrakları ilgili yerlere ulaştırırdı (Sâbî, 1990, 194). Hatta Ümmü Musa, devlet işlerinde vezire nezaret ederdi (Feyzullah, 2013, 124). Ümmü Musa ile anlaşamayan devlet adamları vezir bile olsa görevinden azledilirdi. Nitekim Ümmü Musa ile anlaşamayan Vezir Ali b. İsa 304/916 yılında Ümmü Musa’nın talebiyle halife tarafından görevinden azledilmiştir (İbnü’l-Esîr, 1987, VI, 391). Devlet yönetiminde gittikçe güçlenen Ümmü Musa daha fazla güç elde etmek amacıyla, bazı komutanlarla işbirliği yaparak Halife Müktedir’e darbe girişiminde bulunmuştur. Başarısız olan darbe girişiminden sonra tutuklanan Ümmü Musa, bütün görevlerden azledilmiş, mallarına el konulmuştur. Divanü’l-Mezâlîm başkanı Semel tarafından yargılanarak hapse atılan Ümmü Musa, daha sonra Halife Müktedir tarafından affedilmiştir (İbnü’l-Esîr, 1987, VII,11; Feyzullah, 2013, 126).

Seyyide Şağab’ın devlet yönetimini tahakkümü altın alması zaman zaman devlet adamları ve komutanların tepkisine yol açmıştır. 317/923 yılında Müktedir hilafetten indirilerek yerine kardeşi Kâhir halife yapılmıştır. Ancak birkaç gün sonra vaziyete hâkim olan Müktedir taraftarları onu tekrar hilafete getirmişlerdir. Kardeşi Kâhir’i darbecilerle işbirliği yapmakla suçlayan Müktedir, kardeşini öldürmek istemiş ancak Seyyide Şağab oğlunun Kâhir’i öldürmesini engellemiştir (Tenûhî, 1995, II, 76; İbnü’z-Zübeyr, 1959, 239).

Halife Müktedir 320/932 yılında kendisine isyan eden ordu komutanı Munis el-Hâdim ile yaptığı savaşı kaybederek öldürülmüştür. Müktedir’in yerine daha önceden kardeşine darbe girişiminde bulunan Kâhir halife olmuştur. Kâhir, daha önceden kendisini ölümünden kurtaran Şağab Hatun’u tutuklatmış ve işkence yaptırmıştır (Tenûhî, 1995, II, 76). Seyyide Şağab, yedi aylık bir hapis hayatından sonra Cemaziyelevvel 321/Mayıs 933 tarihinde vefat etmiştir (İbnü’l-Cevzî, 1992, XIII, 321).

6- Diğer Kadınlar

Abbâsî halifelerinin en dirayetlilerinden biri olarak kabul edilen Ebû Ca’fer el-Mansûr’da kadınların etkisinden kurtulamamıştır. Abbâsîlerin hilafeti ele geçirmeden Emevî döneminde evlendiği Ümmü Musa el-Himyeryiye isimli hanımına o hayatta olduğu sürece başkasıyla evlenmeyeceğine dair söz veren Mansûr eşi hayatta olduğu sürece başkasıyla evlenmemiştir (Afifî, 1930, III, 78; Taif, 2009, 1001).

Abbâsî Devleti’nin yükseliş döneminin son halifesi kabul edilen Vâsık (227-232/842-847) döneminde cariye Ferîde halifenin üzerinde büyük etkiye sahipti. Altınlarla müzeyyen elbiseler giyerek halifenin yanına otururdu. Tarihçilerin ifadesine göre halifenin aklını başından almıştı. Halife Vâsık’ın aldığı kararlarda son

derece etkindi (Bedevî, 1998, 199). Halife Müstaîn döneminde annesi Muharik devlet hazinesi kontrolüne almış, dilediği gibi tasarrufta bulunmuştur (Nüveyrî, 1985, XXII, 221).

Halife Mu'tazîd (279-289/892-902) döneminde cariyeye Düreyre halifenin üzerinde çok etkiliydi. Tarihçilerin ifadesine göre halife Düreyre'nin ateşi ile yanmıştı. Hatta onun için Buhayra adını verdiği bir saray yaptırmış, cariyesiyle bu sarayda yaşamıştır. Düreyre'nin vefatının ardından halifenin söylediği ağıt şiirleri kaynaklarda yer almaktadır (Suyûtî, 2013, 577).

Abbâsî tarihinde devlet yönetimine direkt tesir eden kadınların yanında dolaylı olarak Abbâsî tarihini etkileyen kadınlar da bulunmaktadır. Annesi Mâride isimli Türk asıllı bir cariyeye olan Halife Mu'tasım (218-227/833-842), Türk komutanların desteği ile halife olabilmıştır. Hilafeti döneminde binlerce Türk gencini Abbâsî ordusuna dahil eden Mu'tasım'ın Türk gençlerini asker olarak tercih etmesinde annesinden dolayı akrabalık bağları etkili olmuş olmalıdır (Suyûtî, 2013, 232; Taif, 2009, 1007). Halife Mu'tasım döneminde Abbâsî ordusuna dâhil edilen Türkler kısa zamanda halifeleri ve devlet yönetimini vesayetleri altına alarak Abbâsî tarihine yön vermişlerdir. Mu'tasım'ın oğlu Mütevekkil'in (232-247/847-861) halife olmasında da annesinin Türk asıllı bir cariyeye olması etkili olmuştur.

Abbâsî devlet yönetiminde kadınların etkisini ispat sadedinde 255/ 868 yılında halife olan Mühtedî'nin bir konuşmasında; "Benim çok para harcayacak ve işlere müdahale edecek annem ve cariyelerim yok" zikredilmesi icap eder. Bu ifade kadınların devlet yönetiminde ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından manidardır (İbn Kesîr, 1998, XIV, 509).

Sonuç

İslâm geleneğinde kadınların devlet yönetiminde etkin ve yetkin olmadığı iddia edilmektedir. Ancak bu iddianın aksine halifelerin eşlerinin ve annelerinin devlet yönetiminde çok etkin oldukları hatta bazılarının güç ve otoritelerinin halifeleri bile gölgede bıraktıkları aşikardır. Abbâsî tarihinin ilk iki asrında halifelerin eşleri oğullarını veliaht seçtirmek için yoğun çaba harcamışlar, oğulları halife olduğunda ise iktidar ortağı gibi davranarak devlet yönetiminde etkili olmuşlardır.

Abbâsîlerin ilk iki asrında özellikle Hayzürân, Zübeyde ve Şağab gibi kadınlar devlet işlerine açıkça müdahil olmuşlardır. Hatta annesi Hayzürân'ın devlet müdahil olmasına müsaade etmeyen Halife Musa el-Hâdî annesi ile girdiği iktidar mücadelesi sonucunda hayatından olmuştur. Hayzürân, oğlu Harûn er-Reşîd döneminde devlet yönetiminde etkin rol almış, Bermekilerin devlet yönetimini ele geçirmelerine zemin hazırlamıştır. Harûn er-Reşîd'in eşi olan Zübeyde ise halifenin üzerindeki etkisini kullanarak, halifenin arzusu hilafına oğlu Emîn'i önce veliaht sonra da halife yapmayı başarmıştır. Zübeyde, devlet yönetiminde o kadar etkili olmuştur ki kendisine "Emîre" unvanı verilmiştir.

Halife Müktedir'in annesi Seyyide Şağab ise oğlunun yirmi beş yıllık hilafeti döneminde devlet yönetimini kontrolü altında tutmuştur. Öyle ki tarihçiler bu dönemi Abbâsî tarihinde kadınların iktidar dönemi olarak isimlendirmektedir. Seyyide Şağab, diğer kadınlarında devlet yönetiminde etkin olmalarını sağlamış, onun döneminde ilk defa kadınlar üst düzey resmi devlet görevlerine atanmışlardır.

KAYNAKÇA

- Adil, İsmail Halil (2014). Eserü'n-Nisâi'l-Beyti'l-Abbâsî fî Sun'î'l-Kararî's-Siyâsî (132-447/749-1055). *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmiatü Basra*, S. 16, s. 262-284.
- Afîfî, Abdullah (1930). *el-Mer'etü'l-Arabiyye fî Cahilliyetihâ ve İslâmihâ*. Medine: Mektebetü's-Sekâfe.
- Arslan, İlhan (2015). Abbasi Devlet Yönetiminde Kadınların Etkisi: Seyyide Şağab Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, C. 8, S. 40, s. 827-839.
- Bedevî, Halil (1998). *Mesûatü Şehîrâtü'n-Nisâ*, Amman: Dâru's-Şurûk.
- Cuma, Ahmed Halil (2000). *Nisaun mine't-Târîh*, Beyrut: Dâru'Yemâme.
- Dalkılıç, Mehmet (2010). Bermekilerin Düşüşü. *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C.15, S. 1, s. 183-197.
- Demirel, Harun Reşit (2000). Hz. Aişe ve Siyaset. *Yüzcüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 3, s. 123-124.
- Dürî, Abdülazîz (1997). *el-Asru'l-Abbâsîyyü'l-evvel: Dirâse fî Târîhi's-Siyâsî ve'l-İdarî ve'l-Malî*. Beyrut: Daru't-Tâlia.
- Eyyûb, İbrahim (1989). *Târîhu'l-Abbâsîyyü's-Siyâsîyyü ve'l-Hadâriyyü*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Fevzî, Fâruk Ömer (2009). *El-Hilâfeti'l-Abbâsîyye (Asru'l-Kuvve ve'l-İzdihâr)*. Amman: Dâru's-Şurûk.
- Feyzullah, Halil (2013). *Devru'l-Cevâri' ve'l-Kahramânât fî'l-Hilâfeti'l-Abbâsîyye*. Bağdat: Dâru Mektebeti Adnân
- Güzel, Ahmed (2017). Kadınların Siyasete Etkisi Bağlamında Hayzürân Örneği. *Türk-İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 12, s. 81-91.
- Hasen İbrahim Hasen (1996). *Târîhu'l-İslâm: es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâ*. Beyrut: Dâru'l-Cil.
- İbn Asâkir, Ali b. Hasen (2011). *Târîhu Medineti Dimeşk*. Beyrut: Daru'l-Fikr.
- İbn Kesîr, İmâdüddin Ebü'l-Fidâ b. Ömer (1998). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Hecer: Dâru'l-Hecer.
- İbn Kuteybe ed-Dineverî (1990). *el-İmâme ve's-Siyâse*. Beyrut: Dâru'l-Evdâ.
- İbn Miskeveyh, Ahmed b. Muhammed (2003). *Tecâribul-Ümem*. Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Tıktakâ, Muhammed b. Ali (t.y) *el-Fahrî fî'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru's-Sâdır.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed (1965). *el-Kamil fî't-Tarih*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye,
- İbnü'l-İmâd el-Hanbeli (1988). *Şüzuratü'z-Zehab*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr.

- İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali (1999). *el-İnbâ' fî Târîhi'l-Hulefâ'*. Kâhire: Dâru Âfâki'l-Arabî.
- İbnü'z-Zübeyr er-Reşîd (1959). *Kitabü'z-Zehâir ve't-Tuhaf*. Kuveyt: Dâiretü'l-Matbûât li'n-Neşr.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (1992). *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İlhâmî, Muhammed (2013). *El-Abbâsiyyûn el-Akviyâ*. Kahire: Müessesetü İkra'.
- Kan, Kadir (2011). Emiretü'l-Mü'minîn: Zübeyde bt. Ca'fer. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 11, S. 2, s. 167-198.
- Kehhâle Ömer Rıza (1984). *A'lâmü'n-Nisâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Kırbıyık, Kasım (1998), Hayzuran. *DİA*. (C. XVII, s. 106). İstanbul: TDV Yayınları.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin (2005). *Mürûcu'z-Zehab*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Nahide, Matar Hasen (2007). Sultatü'l-Cevâri' fî Asri'l-Abbâsi. *Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyye, Câmîatu Vâsit*, C. 2, S. 19, s. 113-122.
- Nida Musa Abbas (2009). el-Mezâlim fî Ahdi'l-Hulefâ'i'l-Abbâsiyyîn. *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmîatü Bağdâd*, S. 90, s. 96-123.
- Nuveyri, Şehabettin Ahmed (1985). *Nihayetul-Ereb fî Funûni'l-Edeb*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kehhâle, Ömer Rıza (1984). *A'lâmü'n-n-nisâ fî Alemey el-Arab ve'l-İslâm*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Sâbi, Hilal b. Muhsin (1990). *el-Vuzerâ*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Hadîs.
- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman (2013). *Târîhu'l-Hulefâ'*. Katar: Vizâratü'l-Evkâf ve Şu'ni'l-İslâmiyye.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir (1967). *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*. Beyrut: Dârü Süveydan.
- Taif, Kemal Ezheri (2009). el-Mer'etü'l-Abbâsiyye ve Nüfûzuhâ fî Dâri'l-Hilâfe (h.132-232/m. 749-848). *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmîatü Tanta*, S.22, s.988-1043.
- Tenûhî, Muhassin b. Ali (1995). *Nişvârü'l-Muhâdara ve Ahbârü'l-Müzakira*. Beyrut: Dârü's-Sâdır.
- Zehebî Muhammed b. Ahmed (2003). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zehebî Muhammed b. Ahmed (2003). *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Zeydan, Corci (1974). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. (Terc. Zeki Megamiz). İstanbul: Doğan Güneş Yayınevi.